

Moral Özneden Yurttaş: Kant'ın Pratik Felsefesinde Öznenin Evrimi

MURAT SATICI*
msaticister@gmail.com

Özet: Bu makalede modern hukuk felsefesinin temel meselelerinden biri olan hukuksal özne kavramsallaştırmasına odaklanacağız. Modern hukuk felsefesinde, temel başlangıç noktası modern hukukun öznesinin tanımı ve onun moral ve hukuksal karakterinin tasviri olmuştur. Bu nedenle bu konuyla ilgili mesele “insanların ahlaksal biçimde nasıl bir arada yaşayacakları” sorusunu içeren ahlaksal alanda başlar ve “insanların bir arada normatif biçimde nasıl yaşayacakları” sorusuyla hukuk alanında devam eder. Her iki tartışma da hem ahlakın hem de hukukun temel ilkeleri olan özgürlük, eşitlik, otonomi, haklar ve hukuksal-politik katılım kavramlarına dayanır. Bu andan itibaren, Immanuel Kant'ın pratik felsefesi tartışma açısından büyük önem teşkil etmektedir. Çünkü Kant hukukun temel ilkelerini ahlaksal bir temele yerleştirmiş ve evrensellik, özgürlük ve hak kavramlarını bu bağlamda tartışmıştır. Bu yüzden Kant tarafından ele alınmış olan ahlak ve hukukun temel kavramlarını incelemeye çalışacağız. Bu çaba bize hukuksal öznenin modern karakterini aramızda ve demokrasi eleştirisini de içeren çağdaş hukuk ve politika tarafından eleştirilmekte olan modern hukuk ve politikayı anlamamızda yardımcı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Özne, Birey, Yurttaşlık, Özgürlük, Eşitlik, Hukuk.

Giriş

Modern hukuk anlayışı içerisinde hak ve hukukun taşıyıcısı olarak öznenin/bireyin ve sivil bir birliğin içerisindeki hukuksal kategori olarak yurttaşın betimlenmesi, iki başlı bir başlangıç noktasını oluşturur. Öznelerin birbirleriyle ilişkiye girme tarzlarını belirleyen ilkeler olarak modern özgürlük, hak, mülkiyet ve bu ilkelerle ilgili çatışmaların giderilmesine hizmet eden liberal modern hukukun niteliğinin tartışılması modern hukuk felsefesinin temel ilgisini oluşturur. Bu başlangıç noktasından sonraki süreç, her biri otonom, hukuksal öznelerin kurumsallığa katılımlarını ve bu katılımın işaret ettiği yurttaşlar arası ilişkiyi belirleyen birlik, yani sözleşme ve bunun sonucunda ortaya çıkan sivil birliğin çerçevesinin çizilmesidir. Son olarak, hak ve özgürlük taleplerinin görünürlük alanı olarak politik ve hukuksal alanının içerisinde yurttaşların birbirleriyle tesis edecekleri kamusal ilişkinin imkânı tartışılmıştır. Bu kamusal ilişkinin niteliği, öznelerin bir arada hak ve özgürlük taleplerinin dolayımına girmesi aşamasında katılımın niteliğine göre sivil birliğin ne kadar özgürlükçü ya da otoriter-totaliter olduğunun da niteliğini verebilir.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

Pratik felsefenin özellikle de hukuk felsefesinin yukarıda sayılan başlangıç soruları, öznenin moral eylemlerinin vazgeçilmez koşulu olan otonomi, özgürlük ve evrensellik ilkelerinin sorgulanmasıyla başlar, bir arada yaşamı düzenleyen hukuksal normların nasıl tesis edileceği sorusu ile hukuk alanına eklenir. Bu zemin, belki de modern hukuk ve politika felsefesinin temel ilkeleri olan özgürlük, evrensellik ve bir arada yaşamı düzenleyecek moral, hukuksal ve politik normların niteliğinin ne olacağı sorusuyla birlikte sorulur. Bu sorunun belki de modern düşünceye yüzyıllardır yön veren temel dayanak noktaları bakımından verilen en önemli ve etkili cevaplarından birini Immanuel Kant'ın pratik felsefesinde verdiğini söylemeliyiz. Kant'ın verdiği cevapları, modern hukuk felsefesini insanlar arasında bir arada yaşam sorununu tikel toplumlar düzeyinde kalmayıp, uluslararası veya daha sonra küresel dediğimiz düzeyde birlikte yaşam pratiğinin geliştirilmesi için mevcut sorunlarımıza çözüm önerileri olarak da görmek mümkündür.

Bu yüzden, Kant'ın pratik felsefesinin ilk etapta bireylerin, yani her türlü bağımlılıktan kurtulmuş, kendisi için ve kendisine formel, evrensel yasalar koyan ve bunlara uyan moral-otonom öznenin nasıl hukuki özne olabileceğine dair onun eleştirel felsefesinin temel karakterini inceleyeceğiz. Daha sonra otonom-moral öznelerin nasıl hukuksal bir kategori olan yurttaşlara dönüşebileceğinin, son olarak nasıl hukuksal ve politik bir özneler arası bağıntının tesis edilebileceğinin imkânlarını arayacağız. Bu süreçte Kant'ın ahlak felsefesinde temellendirdiği kavramsal zemini kullanmakla kalmayacak, onun genelde ikinci plana itilmiş olan hukuk felsefesinin temel argümanlarını serimleyeceğiz. Böylece sonuç olarak belki de modern hukuk ve politika kavramsallaştırmasının eleştirisinin öne çıktığı ve demokrasiyi merkeze alan meydan okuma üzerine düşünmenin imkânını öne çıkarabiliriz.

Moral Özgürlük-Hukuksal Özgürlük

Kant'ın pratik teorisi, moral, hukuksal ve politik açıdan bu alanların özneleri olan insanların karakterine, yani bir insanlık durumu tanımına dayanır. İnsanlık durumunun teorik ve pratik açısından temel sorunu, “insanların vesayetten kurtulmaları”dır. Kant'a göre Aydınlanma, birinin kendi tembelliğinden ve korkaklığından kurtulması; “kendi aklını kullanma cesaretini göstermesidir.”¹ Bu, tek taraflı bakıldığında, Hobbesçu ve Lockeçu modern liberal özgürlük anlayışına tekabül eder: Kişinin kendisine dışsal herhangi bir vesayet veya otoriteden bağımsız olması, yani “negatif özgürlük”. Kant negatif özgürlük kavramını daha ileri götürerek, kendi aklını kullanma cesaretini gösterip kendine yasalar koyabildiği ve onlara uyduğu için “pozitif özgürlüğe”, bireylerin teorik alanda doğa yasaları, pratik alanda da moral ve hukuksal yasalar yapma otonomisine ve otoritesine vurgu yapar. Kant pozitif özgürlük tanımlamasını aşağıda değineceğimiz klasik ahlak felsefelerinin eleştirisinden çıkartır.

Kant, “iyi” kavramı etrafında tartışılan haz ve mutluluk kavramlarını “en yüksek iyi” olarak tesis ettikleri yönünde klasik ahlak öğretilerini eleştirerek başlar. Haz ve mutluluk kavramlarının değişken ve nesneye bağlı yapısı, Kant'a göre, insanlar arasında

1 Immanuel Kant, “Aydınlanma Nedir Sorusuna Bir Cevap”, *Kant'ın Seçme Yazıları*, derleyen: N. Bozkurt, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), s. 213-214.

çatışma yaratır. Ahlâksallığın ilkesinin söz konusu haz, mutluluk vb. özneye dışsal ilkelere bağlanması, her insanın birbirlerinin hazlarının, mutluluklarının ve iyilerinin çatışmaya girdiği, dışına çıkamayacakları sürekli bir savaş ve düzensizlik yaratmaktadır. Haz ve mutluluğun hem değişken ve nesneye bağımlı yapısından hem de uzlaşmaz doğalarından dolayı Kant, bireylerin pratik alanda bu çatışma durumundan çıkabilmeleri için özgür ve otonom, içeriksiz saf akılsal bir etkinliğin ve ölçütün gerekliliğini vurgular. Kant'a göre bu etkinliğin sonucu olacak olan yasa, insanların barış içinde ve özgür eylemde bulunmalarını sağlayacaktır. Saf pratik akıldan çıkan yasa olarak *kategorik imperatif*, çatışmayı engellemek için otonom ve evrenselleşebilir eylem yasaları sunabilecektir. Bu yolla *kategorik imperatif*, insanların bireysel, içerikli eylem maksimlerinin herkes için geçerli ve evrenselleşebilir olup olmadığını gösterecektir. Çünkü bu ölçüt, temelde, eylemin ilkesinin herkes için her durumda geçerli ve evrensel karakterde olup olmadığını denetlenmesini buyurur. Bu buyruk, tikel her istenç ve eyleme bir evrenselleşebilirlik testini uygulayarak diğer eylemleri ve istençleri birbirleriyle dolayım ve uzlaşım sokmayı mümkün kılacaktır. Bu dolayım, bir arada yaşamda barışın ve her bir moral özneyi amaçlılık etrafında birleştirebilmenin imkânına işaret eder. Kısaca, Kant'ın ahlak felsefesindeki *kategorik imperatifin* öznel eylem ilkelerine yönelik formellik ve evrensellik testi, özneler arasında inşa edilecek bir bağıntı ve uzlaşım imkânının gerçekleşmesi imkânına işaret eder. *Kategorik imperatif* kavramıyla Kant'ın cevap aradığı soru, her birinin eylemi diğerini etkileyen öznelerin bir arada yaşadığı eylem alanında "Nasıl eylemeliyim?" sorusudur. Kant'ın sorusu insan-insan ilişkilerinin karşı karşıya gelerek somutlaştığı hukuk alanına taşındığında "Birlikte yaşamın normatif yapısı ve ilkeleri nedir?" sorusuna dönüşür.

Kant için rasyonel ve moral olduğu kadar otonom olan ve öteki öznelerle eylem ilkelere evrensellik testi aracılığıyla dolayım içerisinde olduğu derecede özneler arası bir bağıntı içerisinde olan öznelerin oluşturacağı hukuksal ve toplumsal birlik, evrensel ve formel bir karakterde olmalıdır. Ancak böyle bir hukuksallık altında hem otonom hukuki öznelerden hem de bu özneler arasındaki bir bağıntıdan bahsedilebilir. Bu yanıyla, Kant'ın hukuk kavramı, moral öznelerin eylem maksimlerine uyguladıkları evrensellik testine uygun biçimde tüm mevcut yasaların ve her hak talebinin otonom özneler tarafından evrenselliğinin ve meşruluğunun yargılanabildiği formel ve evrensel bir ölçüt aramaktadır. Kant'a göre, sadece bu hukuksal koşullar rasyoneldirler ve ancak bu koşullar evrensel yasalar uyarınca tüm diğerlerinin özgürlükleriyle uyumlu olan bir öznenin özgürlüğüne izin veren hukuksal koşullardır.² Kant'ın vurguladığı bu formel ve evrensel ölçüt, onun ahlak felsefesindeki *kategorik imperatifin* hukuksal karşılığıdır. Kant, bu ilkeyi şöyle tanımlar: "Eğer evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin özgürlüğüyle bir arada var olabiliyorsa veya eylemin maksimi üzerindeki her birinin seçme özgürlüğü evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin özgürlüğüyle bir arada var olabiliyorsa her eylem haktır."³ Hakka ilişkin bu

2 Otfried Höffe, *Immanuel Kant*, translated by Marshall Farrier, (New York: State University of New York, 1992), s. 173.

3 I. Kant, *Metaphysics of Morals*, translated by Mary Gregor, (New York: Cambridge University Press, 1991), s. 230.

tanımıyla Kant, evrensel-formel ve akılsal bir hak ilkesi ortaya koyar. Tıpkı *kategorik imperatifin* öznenin kişisel ve içerikli istencinin altında yatan eylem maksimlerini evrenselleşebilirliğe zorlaması gibi, tikel yaşam dünyalarında ve toplumsallıklarında hak ve özgürlük taleplerinin evrenselliklerini sınyacak bu saf akılsal ölçüt, özgür özneleri evrensel bir özgürlük ve hukuksallık durumuna itaate zorlar. Bu anlamda Kant, hak ve özgürlük taleplerinde saf pratik aklın rasyonel hukuksal bir düzenlemeyi tesis etmesine imkan vererek öznelerin formel ve evrensel bir hukuksallık durumuna girmelerinin koşullarını tanımlar. Aynı zamanda bu koşullar, bizleri Kant'ın temel argümanlarını izleyerek bireylerin moral öznenen hukuksal özneye veya yurttaş ve özneler arası bağıntınının yurttaşlar arası bir bağıntıya dönüşüp dönüşemeyeceğini, hukuksal ve politik alanda araştırmamızı sağlayabilir.

Moral Öznenen Hukuksal Özneye

Hukuk felsefesinde de Kant, bireylerin kendi tikel hak ve özgürlük taleplerinin de, ahlâk felsefesinde olduğu gibi, tahakkümüne ve baskısına benzer bir durumu işaret eder. Ahlâk felsefesindeki bireysel çıkarlar ve koşullu isteklerde olduğu gibi, hukuksal durum öncesi, yasadız, sınırsız mülkiyet ve sınırsız özgürlük hakkı iddia eden bireyler arasında çatışma kaçınılmazdır. Bu yüzden Kant'ın hukuk felsefesinde, aslında doğal hukuk teorisinden aşına olunan mülkiyet kavramını hukukun merkezine yerleştirir. Fakat Kant'ın mülkiyeti ele alış biçimi ve ona yüklediği anlamlar incelendiğinde, Kant'ın moral öznenen, hukuksal özneye oradan da yurttaşlık bağıntısına ulaşmakta mülkiyete ilişkin özgün kavrayışı öne çıkar.

Bildiğimiz üzere Kant'a göre, hukukun evrensel yasası, karşılıklı uyumluluk ölçütü uyarınca herkesin eyleminin özgürlüğünü denetler. Hak söz konusu olduğunda bu yasa, bireyin şeyleri elde edebilme özgürlüğünü ve hakkını eşit olarak herkese paylaştırır. Kant için mülkiyet, “benim olan” ve “senin olan” gibi dışsal nesnelere sahipliğini içeren doğal durumları dolayına sokma etkinliği olarak görülmektedir. Bu dolayım, dilsel bir dolayımı ifade ederken özneler arası bir bağıntıyı içermektedir. Bu özneler arası bağ, bireylerin doğuştan gelen tek hakkı olarak gördüğü “özgürlüğü koruma” temelinde tesis edilir. Yani Kant, bireylerin doğal hakkı olarak gördüğü mülkiyet hakkının engellenmesini bireylerin özgürlüklerinin engellenmesi olarak tanımlayarak “özgürlüğün engellenmesinin engellenmesi” olarak normatif hukukun temelinde özgürlüğü yerleştirir. Eğer özgürlüğün kesin bir kullanımı evrensel yasalar uyarınca özgürlüğe bir engel olursa, “zor kullanma” bu özgürlüğü engellemekle, evrensel yasalara uygun şekilde özgürlükle uyumludur. Diğer deyişle, zorlamanın bu kullanımı adildir.”⁴ Bu yanıla Kant, hukukun iki parçasını birleştirir: Hukuksal zorunluluk ve zor kullanma otoritesi. Dahası, adalet kavramının diğerlerinin özgürlüğüyle uyumlu biçimde evrensel, karşılıklı zor kullanmanın birleştirilmesinin imkânında tesis edileceği düşüncesi⁵ belirir.

4 Kenneth Baynes, *The Normative Grounds of Social Criticism*, (New York State University of New York, 1992), s. 20.

5 Patrick Riley, *Will and Political Legitimacy*, (Harvard University Press, 1982) s. 21.

Kant'a göre mülkiyetin korunması ve düzenlenmesi, farklı moral faillerin sahip olduğu otonomiye saygı duyularak çözümlenmelidir. Bu açıdan bakıldığında, Kant için mülkiyet hakkı, bireylerin otonomi ve özgürlüklerini engellemeyecek olan evrensel ve normatif biçimde akılsal ilkelerle düzenlenmelidir. Bu yüzden Kant, "ilk kez sahip olma" anlamında fiziksel olarak elde etme veya ele geçirme olarak "geçici" mülkiyetten değil, evrensel, formel ve normatif ilkeler uyarınca kişilerin otonomi ve özgürlüklerine tahakküm etmeyecek, tersine, üzerinde uzlaşımın tesis edileceği bir sahiplik ve mülkiyet hakkından bahseder. Kant'ın Rousseau'dan getirdiği "edinilmiş mülkiyet" anlayışı, Rousseaucu anlamda bir yabancılaşma yaratmaktan ziyade özneler arası bir bağ tesis eder. Çünkü "hukuk yasası, evrensel yasalar uyarınca herkesin özgürlüğü üzerine tamamen karşılıklı uzlaşımı zorlamanın evrensel bir ilkesi olarak da temsil edilebilir. Rasyonel hukuk, özgürlük düzeni ve zor kullanma arasındaki karşılıklı mekanizm, eşitliğin, simetrinin ve karşılığın benzer yapısal karakteristiğini kanıtlar."⁶ Böylece mülkiyet, sadece fiziksel olarak değil, mülkiyete sahip olma özgürlüğü ve hakkını diğer tüm öznelerle uzlaşım zemininde ifade eden bireyin mülkiyet hakkı ve özgürlüğünün engellenmemesi olarak hukukun konusudur.

Kant bu temellendirmesiyle kendisini tüm mülkiyet teorisi geleneğinin karşısına yerleştirir. Aristoteles'ten Locke'a mülkiyet teorisyenleri, mülkiyeti daima empirik ve epistemolojik biçimde insan amaçlarıyla ilişkilendirmişler ve pragmatik bir bağlama yerleştirmişlerdir. İhtiyaçlar ve insanların doğal amaçları, mülkiyet hakkının sınırlanması veya otoritesi alanlarında yer almışlardır. İnsanların yaşamsal ilgilerine ve onların korunmalarına ilişkin ihtiyaçları tarafından sınırlanmamış olan istencin teleolojik biçimdeki koşulsuz özgürlüğü kavrayışı, Kant'tan önceki filozoflara son derece yabancıdır. "Kant'ın hak metafiziği, insan ilgi ve ihtiyaçlarıyla ilgili değildir. Saf pratik aklın deontolojik evrenselciliği ve sonuççu olmayan tavrı, sistematik gelişiminin her aşamasına ve Kant'ın argümantasyonunun her adımına nüfuz etmiştir. Kantçı mülkiyet hukuku sonuçta özgürlüğün formel teorisinin önemini vurgular."⁷

Bu açıdan, mülkiyetin tesis edebileceği özneler arası bağ olmaksızın mülkiyetin sadece bir "fiziksel alıkoyma"dan öteye geçemeyeceğini belirten Kant, hem kamusal bir normativitenin gerekliliğini hem de buna bağlı olarak mülkiyete sahip olunacak durumun doğal durumdan ziyade hukuksal bir sivil durum olacağı sonucunu çıkarır. Dolayısıyla mülkiyet, özgürlüğün bir buyruğu olarak *a priori* sayılması gereken her adalet sisteminin vazgeçilmez bir bileşeni ve rasyonel olarak gerekli bir kurumdur.⁸ Bu yüzden Kant, mülkiyet haklarını koruma özgürlükleri uyarınca bireylerin sivil bir hukuk durumuna geçmeleri gerekliliğini vurgular. Bu da Kant'ı sözleşme ideası kavramına yöneltir.

6 Wolfgang Kersting, "Politics, Freedom And Order: Kant's Political Philosophy", in Paul Guyer (ed), *The Cambridge Companion to Kant*, (New York: Cambridge University Press, 1992), s. 346.

7 A.g.e., s. 349.

8 Otfried Höffe, *Immanuel Kant*, s. 176.

Sözleşme ve Hukuksal Bir Bağıntı Kategorisi Olarak Yurttaşlık

Kant, devletin meşruluğu meselesinde sözleşme idesini kullanır. Kant, aklın pratik zorunlu ilkesi olarak tasarladığı bir sözleşme idesi üzerinde durur. Gerçek bir birliğe hizmet eden hukukun saf ilkelerine nasıl uyulması gerektiğine dair ideal bir durum, bir rehber veya form ve evrenselliğin bir varyantı olarak sözleşme ideası kalır.

Kant, bir devleti tesis eden eylemin veya böyle bir eylemin ideasının yani meşruiyetini tasarlayanın, insanların ortak bir birliğin üyeleri olmayı sürdürmeleri için kendi dışsal özgürlüklerinden feragat ederek oluşturdukları toplum sözleşmesi olduğunu teslim eder.⁹ Fakat Kant'ın en temel iddiası, sivil topluma girme zorunluluğumuz olsa da tüm özgürlüğümüzü, haklarımızı ve otonomimizi bırakamayacağımızdır. Kant, politik otorite ve otonomi arasındaki gerilimi, Hobbes'un belirttiği gibi, tüm haklardan ve özgürlüklerden feragat edilmesi düşüncesinin tersine "...otonomi ile otoritenin bütünüyle karşıt olmadığını göstererek çözer, hatta onlar farklı nosyonlar bile değildirler."¹⁰ Hatta "Hak ve zor kullanma otoritesi bir ve aynı şeyi ifade eder."¹¹ Böylece "...diğerlerinin özgürlüğüne tecavüz etmek, özgürlüğün genel kuralıyla uyumsuz olduğundan dolayı Kant, zor kullanma kavramına pekiştirme kavramına uygun bir anlam yükler."¹² Hak, otorite ve özgürlüğe birbirlerinden ayrı veya birbirlerine karşıt anlamlar yüklediğinden dolayı Kant, hukuk aracılığıyla otonomi ve otorite arasındaki bu özdeşleştirmeyi toplum sözleşmesi çatısı altına yerleştirir.¹³

Kant'ın "sivil birliğin temel sorunu" dediği zor kullanmaya ilişkin hukukun ve otoritenin karşılıklı bağıntısı, doğal hukuk geleneğinde mevcut bir tartışmadır. Kant, bu noktada "evrensel özgürlük ve onun korunması amacıyla oluşan zor kullanma otoritesi ile özgürlüğün nasıl birleştirileceği"¹⁴ sorunuyla karşı karşıyadır. Fakat ikisi arasındaki bağıntıyı tesis etmekte ve böylece hukuk ve politik otorite arasındaki temel problemin çözümünde Kant, sözleşme ve sivil birlik kavramlarını önemli bir yere koyar. Hukuk adına zor kullanma otoritesi, özgürlüğü sınırlandırır ve hiç kimse bu sınırlandırmaları kabul etmekten hoşlanmaz. Fakat Kant'ta "Zor kullanma otoritesi, özgür öznelerin birliğini tesis etmeye yönelik hukuksal sorumluluktan temellendirilebilir."¹⁵ Hukukun zorlayıcı doğasına ilişkin bu gerekçelendirmesiyle Kant, her ne türden olursa olsun, zor kullanmaya bir keyfilik vermez. Zor kullanma, sadece adaleti koruduğu derecede hukuksaldır, onun diğer her kullanımı adaletsizdir.

Toplum sözleşmesinde beliren sivil birlik, kolektif birliğin tüm üyelerinin kendilerini diğer üyelerin tahakkümünden koruması için tesis edilen kamusal yasalara bağlılığını içerir. Kişilerin yasalara bağlılığı, Kant'ın "sivil birliğin genel problemi" dediği sorunun ikinci ve özneler arası boyutunu üretir: Kişilerin ve bütünü kolektif zo-

9 Patrick Ruley, *Will and Political Legitimacy*, s. 125.

10 Kevin E. Dodson, "Autonomy and Authority in Kant's Rechtslehre", *Political Theory*, 25/1, (1997), s. 94.

11 I. Kant, *Metaphysics of Morals*, s. 232.

12 Dennis Patterson, *A Companion To Philosophy Of Law And Legal Theory*, (Blackwell Publishing, 1996), s. 343.

13 Kevin E. Dodson, "Autonomy and Authority in Kant's Rechtslehre", s. 95.

14 A.g.e., s. 94.

15 Otfried Höffe, *Immanuel Kant*, s. 175.

ruyla her bir üyenin iyilerinin nasıl savunulacağı ve kişinin diğerleriyle birliğinde hiç kimsenin tahakkümü altına girmeden sadece kendisine itaat ederek önceden olduğu kadar özgür kalacağı bir birliğin nasıl tesis edileceği?

Kant, modern politika felsefesinde, meşruiyet teorisindeki temel kavram olan sözleşmeyi hem hukuk felsefesi hem de politik etiğin temel bir normuna dönüştürür. Kant'a göre sözleşme, moral felsefeden bilinen evrenselleştirilebilirlik testinin bir varyantıdır. *Kategorik imperatifin* maksimlerin evrenselleşebilirliklerini test etmesi gibi hukuk alanında sözleşme ideası da her öznenin söz konusu rasyonel evrensel yasayı tanıyıp tanımadığını denetleyecektir. Kant'ın "sivil birliğin genel problemi" dediği sorun yeniden düzenlendiğinde, "Hukuk öğretisinin görevi, hukukun ödevleriyle uyumu meydana getirmek için dışsal yaptırımı uygulamaya moral şekilde izin veren koşulları belirtmektir."¹⁶

Kant, dışsal yaptırımı düzenleyecek moral koşulları betimlerken de genel moral ve hukuksal meşruiyet arasında ayırım yaparken de karşılıklı olarak ahlak yasaları ve hukuk yasaları arasındaki ayrıma işaret eder. Hukuk yasaları sadece dışsal uyuma yönlenirken, moral yasalar, ödev veya moral yasaya saygı ve iradenin belirlenim alanını oluşturur. Yasanın her iki çeşidi doğa yasasının tersine özgürlüğün yasalarıdır ve bu yüzden onların geçerliliği moral yasayla uzlaşımında bulunur. "Moral biçimde hukuk yasası, ahlak yasası olabilecek bir yasa olmak (çünkü tüm yasalar yasanın aynı ilkesi tarafından belirlenir) zorunda olsa da hukuksal yasalara başka bir perspektiften bakılabilir, yani onların kapasiteleri dışsal onay aracılığıyla temin edilen bir uyuma sahip olan hukuk haline gelir."¹⁷ Dolayısıyla Kant'ın hukuk felsefesi, ikili bir temele sahiptir. Hukuk felsefesinin normatif gerekçelendirilmesi, moral biçimde otonom özneler olarak her insanın eşiti olan diğerine referans ederken, hukuk düzeninin olgusal zorunluluğu toplumsal bir arada yaşamlarında insanların empirik koşullarına dayanır.

Hukuk ve politika felsefesi açısından bakıldığında, doğal durumdan sivil bir duruma girildiğinde, otonom öznelerin hak ve özgürlük taleplerinin formel ve evrensel uyumunun gözetildiği hukuksal durumun tesis ettiği özneler arası bağıntıda artık moral öznenen değil, hukuki öznenen veya yurttaştan bahsedebiliriz. Ahlak alanında saf pratik aklın evrensel formel yasası olan *kategorik imperatifin* evrenselleştirici, akılsal buyruklarıyla tikel eylem ilkelerini evrenselleştirebilen özne moral özne haline geliyordu. Hukuk durumunda, yani sivil bir birlik durumunda otonomi ve özgürlüğünü koruma hak ve talebini herkesin özgürlük hak ve talebini dikkate alarak talep eden özne artık hukuksal özne veya yurttaştır. Hukuksal özneleri veya yurttaşların dolayımı da yurttaşlık kavramsallaştırmasında tanımını bulur.

Sivil bir birlik durumuna girmekle edinilen yurttaşlık kategorisinin işlevi, öznelerin hak-özgürlük talepleri ve mücadelelerinin, adalet ve hukuksal yargılama ediminin evrensel-formel ilkelerinin tesisiyle sona ermez, sadece farklı bir alana taşınırlar. Bu alandaki yurttaşın etkinliği, yurttaşlar olarak her türlü hak-özgürlük talebinin bir-

16 Kenneth, Baynes, *The Normative Grounds of Social Criticism*, s. 19.

17 A.g.e., s. 19.

birleriyle dolayına sokulduğu ve evrensel özgürlük ile uyumlu olarak formelliğinin ve evrenselliğinin denetlenmesine imkân veren bir kamusal durumunun devamı için gereklidir. Çünkü hukuksal öznelerin sivil birlik altında toplandıkları anda oluşturdukları kurumsal organizasyon, sadece yurttaşların birliğinin cisimleştiği bir kurum veya toprak parçası olarak görülemez. Kant'ın devlet tanımının da bize gösterdiği gibi, devlet, "...üzerinde kurulmuş olduğu toprak parçası gibi taşınmaz bir mal (patrimonium) değildir. Kendi hakkında ancak kendisinin karar verebileceği ve kimsenin buyruğuna ve arzusuna bağlı olmayan bir insan topluluğudur."¹⁸ Hiç kimsenin özgürlüğünün engellenmemesi dolayımında tesis edilen sivil birlik, hem üyelerinin otonomisini hem de onların yasa yapma otoritesini ve gücünü tesis ve temsil etmelidir. Dolayısıyla otonom öznelerin yaptıkları sözleşmeyle tesis ettikleri sivil durum, hak ilkesiyle ilgili ortak yaşamın mümkün düzenlemelerini tartışma otonomisi, hakkı, ödevi ve otoritesine sahip tüm yurttaşların ortak etkinliklerini devam ettirme alanıdır. Böylece, kamusal tartışma, sivil toplumdaki yurttaşlar arasında hak mücadelesinin ortamı haline dönüşür. Bu yüzden Kant, "akıl kamusal kullanımı"nın her zaman özgür olduğunu iddia ederken, "aleniyet"i de, yurttaşların hak ve özgürlük taleplerinin hem dolayımı hem de onların denetlenmesinde önemli birer dayanak olarak koyar. Hukuk felsefesine bakıldığında, yurttaşlara birbirlerinin taleplerini denetleme ve dolayına sokmak için pek çok araç veren Kant, hak ve özgürlük talebinin bitmeyecek mücadelesinde yurttaşların otonomileri kadar otoritelerine de vurgu yaparak taleplerin evrenselleşebilirlik testini yurttaşlar için bir ödev olarak koyar. Bu yönüyle, Kant'ın hukuk felsefesinde imkânı aranan bir yurttaşlık kavramının, hak ve özgürlük taleplerini denetleyen hukuksal özneler olarak hukuksallığın ve hukukun öznesi, aynı zamanda da bu tür bir etkinlik alanının yaratacağı kamusal durumunun taşıyıcısı olduğunu söylemek gerekir.

Sonuç

Toplumsal bir arada yaşamı düzenleyen normatif ilkelerin ne olduğu sorusuna bir cevap olarak Kant'ın ortaya koyduğu otonom, evrensel ilkelere dayanan evrensel hukuk öğretisi, modern hukuka hem biçimsel hem de içerik olarak temel teşkil etmiştir. Kant'ın önemi, öncelikle modern hukukun biçimsel ve meşruiyet sorunsalı bakımından çağdaş hukuk kuramları tarafından hem referans alınan hem de eleştirilen bir karaktere sahiptir. Kant'ın özgürlük sorunu temelinde pratik felsefesinin sonuçlarına dayanan otonom ve evrensel formel hukuk öğretisi, hem modern hukukun biçiminin hem de dayanacağı evrensel karakterin yeniden değerlendirilmesi için ikili öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında meşruiyete değil yasallığa, adalete veya iyiye değil, yasal prosedürlerin uygulanmasını tek değer olarak kabul eden pozitivist yaklaşım, hukuku teknik bir alan veya mevzuatlar bütünü olarak tanımlamaya yol açar. Bu, artık adalete veya evrensel ilkelere değil, tikel, iradi biçimde yazılı pozitif yasalar bütünü olarak hukuksal durumu bir yasallık durumu olarak sunmak demektir. Oysa ki Kant'ın hukukun otonomisini sorunsallaştırdığı zemin, sadece hukukun biçimine yönelik formel bir yapının tesisi değil, aynı zamanda özgürlük, hak ve adalet teori-

18 I. Kant, Sürekli "(Ebedi) Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme", Nejat Bozkurt (derleyen ve çeviren), *Seçilmiş Yazılar*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), s. 27.

si olarak bireylerin bir arada yaşam pratiği içerisinde özgürlüklerinin karşılaştıkları anda ortaya çıkan bir barış ve adalet durumunu tesis etmeyi içermektedir. Hukuksal pozitivizmin hukukun otonomisi adına sakatladığı meşruiyet idesi, Kant'a göre çok temel ve insansal bir alandan çıkartılmalıydı. Hukukun evrensel ilkesini Kant, "özgürlüklerin bir arada var olabilmesi" koşuluyla ilişkilendirir. Ona göre, kamusal ve özneler arası dolayım aracılığıyla yapılmış olan pozitif yasalar, hukukun bu evrensel ilkesine uygun olmak zorundadırlar. Bu nedenle Kant, sadece bir yasallık teorisi, yani pozitif yasaların zorlayıcılığıyla tesis edilebilecek bir "düzen"den değil, bir arada yaşam pratiği içerisinde özneler arası dolayım ile biçimlenecek dinamik bir adalet ilkesinin evrenselleştiricilik testine tabi bir kamusal eylemin düzenleyiciliğinden bahseder.

Kuşkusuz Kant'ın hukuk öğretisine ve hukukun pozitif yasalarına, bunların dayanacları biçimsel niteliklere dair incelemesi de hukukun otonomisi, üstünlüğü ve bağımsızlığı ilkelerini temellendirmeye ilişkin modern kaygının bir ürünüdür. Fakat hukukun üstünlüğü ve bağımsızlığı, Kant için doğuştan insanlara ait olan özgürlüğün korunması amacıyla kaynaklanır. Bu yüzden hukukun, pozitif yasaların ve zorlayıcı tedbirlerin amacı, özgürlüklerin bir arada var olabilmelerinin tesisidir, mevcut hukuksal yapının devamı değil. Aydınlanma ve ebedi bir barış durumuna ulaşmanın yolunu betimlerken Kant, çatışmaları giderecek bir rasyonel hukuk durumunun yokluğu olarak tanımladığı savaş ve çatışmaların giderilmesi için hukuksal bir yargılama merciinin gerekli olduğunu vurgular. Bu hukuksal merciye, aslında ebedi bir barış durumuna ulaşmanın rasyonel, a priori ilkelere dayanan bir hukuksal durumun gerekliliğine işaret ederken, bu hukuksal duruma ulaşılincaya kadar ortaya çıkan hukuksal durum denemelerinin her birinin eksikli olacağını, bu yüzden ebedi barışa yönelik sürekli aklın kamusal kullanımı, eleştiri aracılığıyla her hukuksal yapının hedefe ulaşmak için yenilenmesi ve evrenselliğinin test edilmesi gerekliliğini de vurgular. Dolayısıyla Kant için hukuksal her durum ve yapılanma, ebedi barışa ulaşılincaya kadar yenilenmesi, yurttaşlar tarafından eleştirilmesi ve denetlenmesi gereken tikel durumdur. O halde hukuk durumunun ve hukuksal bir yasallık durumunun tesisi ve devamı, Kant için bir sonuç değil, evrensel ebedi barışa ulaşılmenin uğraklarından biri olarak görülmeli ve hukuk, kendi yapısının korunmasından çok bu yapının ebedi barışa hizmet edip etmediğine göre denetlenmelidir. Bu da, hukuksal durumun bağımsızlığı ve üstünlüğünün vurgulanmasıyla birlikte, hukukun bir amaç olarak değil, eğer araçsallaşacaksa, ebedi barışa ulaşmakta bir araç olarak görülmesi gereğini açığa çıkarır. Hukuka yönelik bu araçsallık vurgusu, kuşkusuz Kantçı ebedi barış idesine ulaşmadaki konumlandırmadan dolayı hukukun kötü politikaların aracı olması eleştirilerinden de kendini korumasına zemin hazırlayabilir. Çünkü aslında söz konusu olan, hukukun bir şeye araç olması değil, hukuku hukuk yapacak şeyin onun evrensel barışa açılma kapasitesi olduğudur.

Fakat yine de Kantçı hukuk öğretisinin kavramsal çerçevesi içerisinde kalmakta ısrar etmek, mevcut hukuksal sorunlarımızı değerlendirmekte ve çözümlenmekte yetersiz bir yöntemdir. Çağımız sorunlarını değerlendirirken Kantçı hukuk öğretisinin temellerini yeni durumlara, olaylara, ihtiyaçlara ve çağa uygun olarak yeniden okumak

gerekir. Nitekim modern hukuk kavramsallaştırması, özellikle yeni toplumsal, kültürel, politik taleplere karşılık verememekle ve dinamiğini kaybetmekle eleştirilirken, bu eleştiri sadece pozitif yasaların revizyonunun veya yeni durumlara uyarlanmasının tartışılmasının ötesinde, modern hukukun hak, özgürlük, adalet, eşitlik ve en önemlisi evrensel insan hakları tanımlamalarına dair hem teorik hem de pratik bir yeniden değerlendirme ihtiyacını ortaya çıkarır. Zira Kant'ın insanların doğuştan tek hakkı olarak gördüğü dışsal özgürlük hakkı, ikinci ve üçüncü kuşak insan hakları kavramsallaştırmalarını içermez. Bu nedenle Kant'ın temel insan hakkı kavramına yaptığı vurgunun genişletilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Aynı zamanda Kant'ın dışsal özgürlüklerinin korunması ve sınırlandırılması bakımından ilişkilendirdiği yurttaşlar arası hukuksal durumun karakteri, artık sadece mülkiyetin değil, kültürel, toplumsal, yaşamsal farklılıkların ve çeşitliliğin de hesaba katılması gereken heterojen bir yapıdadır.

Yine Kant'ın çağımız küresel ekonomik ve politik güç ilişkilerinin dayandığı ilkeleri öngöremediği, onun sınır komşusu devletler ve topluluklar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir hukuk idesi düşündüğünü teslim etmeliyiz. Nitekim Kant'ın, kapitalist küresel ekonomik ve politik paradigmanın, kendi değerlerini evrensel olarak sunarak bu değerleri kabul ettirme adına giriştiği işgallerden haberi olamazdı. Örneğin evrensel insan haklarının ve çağımızdaki eleştirisinin özellikle kendi tikel amaçlarının peşindeki politikaların, evrensel insan hakları kavramını bu amaçlara evrensellik maskesi sağladığı yönünde olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Benzer biçimde evrensel ebedi barış kavramsallaştırmasının cisimleştiği Birleşmiş Milletler gibi organizasyonların da yapısına ve karakterine baktığımızda, demokratik bir yapılanmanın ve uluslar üstü bir barış dengesinin mi, yoksa bozuk bir güç dengesinin mi uygulayıcısı olduğu tartışılmalıdır. Aynı zamanda Uluslararası Adalet Divanı'nın veya Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin dava açma yetkisi olmayan, bağlayıcı kararlar alamayan yapısının içerdiği ve kurumsallaşmakta ortaya çıkan sorunlar tartışılmaktadır. Bu sorunlar evrensellik, hak, özgürlük, eşitlik, adalet ve insan hakları kavramlarının ve bu kavramların oluşturduğu hukuk kavramsallaştırmasının eleştirisini elbette ki gerektirir. Belki de hukuk felsefesinin veya politikanın karşı karşıya kaldığı mevcut en önemli meydan okumalardan birinin, modern hukuk ve politika anlayışı ile birlikte yurttaşlık tanımının ve demokrasi ilkesinin yeniden düşünülmesi ihtiyacı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Kaynakça

- Baynes, Kenneth, *The Normative Grounds of Social Criticism*, New York, State University of New York, 1992.
- Dodson, Kevin E., "Autonomy and Authority in Kant's Rechtslehre", *Political Theory*, 25/1. 1997.
- Höffe, Otfried, *Immanuel Kant*, translated by, Marshall Farrier, New York, State University of New York, 1992.
- Kant, I, "Sürekli (Ebedi) Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme", Nejat Bozkurt (derleyen ve çeviren), *Seçilmiş Yazılar*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.

- Kant, I., "Aydınlanma Nedir Sorusuna Bir Cevap", Kant'ın Seçme Yazıları, derleyen: N. Bozkurt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1983.
- Kant, I., *Metaphysics of Morals*, translation: Mary Gregor, New York, Cambridge University Press, 1991.
- Kersting, Wolfgang "Politics, Freedom and Order", *The Cambridge Companion to Kant*, içerisinde, edited by Paul Guyer, New York, Cambridge University Press, 1992.
- Patterson, Dennis, *A Companion To Philosophy Of Law And Legal Theory*, Blackwell Publishing, 1996.
- Riley, Patrick, *Will and Political Legitimacy*, Harvard University Press, 1982.

From Moral Subject to Citizen: Evolution of the Subject in Kant's Practical Philosophy

MURAT SATICI

Abstract: *In this essay, we will focus on the conception of “legal subject” that is the one of the main issues of modern philosophy of law. In moderns philosophy of law, the main starting point has been describing legal subject of the modern law and the description of its moral and legal character. That’s why the issue about it has started with moral field included the question of “how people live together morally”. And this discussion has continued to legal field with the question of “how people live together normatively”. Both discussion is base on the conceptions of the freedom, equality, autonomy, rights and legal and political participation which are always main principles of both moral and law. From this moment Immanuel Kant’s practical philosophy is of the great significant in terms of the discussion. Because Kant established the main principles of law in moral ground and he discussed on the conceptions of freedom, universality and right in this context. That’s why we attempt to seek the main conceptions of moral and law which were took into consideration by Kant. This attempt will assist us to see modern characters of legal subject and to understand the modern law and politics which has been criticised by contemporary theory of law and politics which also included the criticism of democracy.*

Keywords: *Subject, Individual, Citizenship, Freedom, Equality, Law.*